

הישיבה והאקדמיה בההדרת 'משנה תורה' לרמב"ם

'משנה תורה' לרמב"ם, מהדורת ישיבת אור וישועה, תשס"ו, 1008 עמודים

ידועה היא ההלצה כי תלמידי הישיבות רוצים לדעת מה אמרו אביו ורבו, ואילו האקדמאים רוצים לדעת מה הם לבשו. זה לצד זה חיים חוקרי האקדמיה בתחום מדעי היהדות, ותלמידי חכמים העוסקים בעבודה מדעית של ההדרת כתבי הקדמונים¹. בסקירה זו ברצוני להצביע על העובדה כי אף שיש חוקרים רבים באוניברסיטאות העוסקים במשנתו של הרמב"ם, התברך דורנו בכמה מהדורות חדשות של משנה תורה, הבאות כולן מבין חובשי ספסלי בית המדרש דווקא.

הגישה הנוחה הקיימת היום לכתבי היד של חיבורי הקדמונים או לתצלומיהם ומאגרי המידע המצויים כיום על גבי תקליטורים בהישג יד כל אדם גרמו להעלאת הסטנדרטים בכל מה שנוגע לעריכת ספרי רבותינו הקדמונים. דבר זה בא לידי ביטוי הן בהעתקות נאמנות יותר של כתבי היד, הן בקביעת דרך שיטתית וברורה להצגת נוסח טקסט המסתמך על כמה כתבי יד, והן בציונים עקביים ושיטתיים בענייני תוכן הספר עצמו. בדורנו נעשה מעשה רב על ידי תלמידי חכמים אחדים, לפרסם מהדורות חדשות של משנה תורה - ספר שמחברו כינהו 'חיבורנו הגדול'². מאז חיבורו, היה משנה תורה למקיף שבין ספרי פסיקת ההלכה בישראל, לאתגר ללומדי התלמוד בעיון, ולמקור לכל שאלה הלכתית והגותית. כיצד בא לידי ביטוי העיסוק השונה בין אנשי האקדמיה לבין תלמידי החכמים ביחס למשנה תורה?

א. הקושי בשחזור דברי הרמב"ם

אחד הגילויים המופלאים של דורנו הוא ספר בכתב יד של אחד מרבותינו הראשונים - הלא הוא פירוש המשנה להרמב"ם ז"ל, שהוכח שאכן נכתב בעצם כתב יד³. אין בידינו כתב ידו של

1. על החשיבות במתודות מדעיות בלימוד הישיבתי ובפסיקת ההלכה, ראה מאמריו של פרופ' דניאל שפרבר בקובץ 'בדיד': "סכנת הלימוד והפסיקה ללא בדיקה שיטתית של המקורות", גיליון 16 (תשס"ה), עמ' 25-44; "על הלגיטימיות והצורך בשיטות מדעיות לשם הבנה נכונה של סוגיות בתלמוד", גיליון 6 (תשנ"ח), עמ' 21-38. וראה גם בסדרת המאמרים שפורסמה בצהר טו-טז (תשס"ג) בעניין שיטת הירבדים.
2. עיי מורה הנבוכים א, סח, והשווה לאגרות הרמב"ם מהדו"ר ר"י שילת (ירושלים תשמ"ח), עמ' רט.
3. הדיון האם פיהמ"ש אשר בפנינו הוא בכתב ידו של הרמב"ם הוכרע וכבר נתקבל על דעת החכמים והחוקרים שאכן זהו כ"י הרמב"ם. ראה י' בלאו, "האומנם יש בידנו טופס של פירוש המשנה בעצם כתב ידו של הרמב"ם", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 536-543; י' בלאו וא' שייבר, אוטוגראף הרמב"ם מאוסף אדלר ומגניזת לנינגרד, טיוטת ההקדמה לסדר טהרות, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"א, עמ' 5; ש"מ שטרן וס"ד ששון, "על טופס פירוש המשנה בעצם כתב ידו של הרמב"ם", תרביץ כט (תשי"ד), עמ' 261-267; קלמן כהנא, "פיהמ"ש של הרמב"ם בכתב ידו", המעיין כו (תשמ"ו), א - 55-63; ב - 54-64; אגרות הרמב"ם (מהדורת ר"י שילת, ח"א, עמ' קצו); הקדמה למסכת עבודה זרה מהדורה מבוארת, מעליות תשס"ב, עמ' 10.

הרמב"ם על 'משנה תורה'⁴; נמצאים בידינו רק כמה דפי טיוטה שנמצאו בגניזה, שגם הם מאירי עיניים מאוד, עשרים דפים בערך, שהרב שלמה זלמן הבלין הוציא אותם לאור לאחרונה מחדש עם אותו כתב יד מפורסם של מדע ואהבה שעליו אישורו של הרמב"ם: "הוגה מספרי"⁵. אבל כאמור, אין זה כתב יד שלם של כל משנה תורה.

בדורנו נדפסו כמה וכמה מהדורות חדשות של משנה תורה, ארבע מהן עתידות להיות מהדורות שלמות ומתוקנות. אחת היא מהדורתו של הרב קאפח בהוצאת 'מכון משי"ה'⁶. הרב קאפח זצ"ל הספיק לסיים את כל חלקי ספר משנה תורה לפני שנפטר. השנייה היא מהדורת רמב"ם פרנקל⁷. השלישית היא מהדורה עם פירוש 'יד פשוטה' של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ראש ישיבת 'ברכת משה' שבמעלה אדומים, שממנה כבר נדפסו י"ד כרכים⁸ המכילים יותר משליש החיבור. הרביעית של הרב יצחק שילת שהחל להוציא מהדורת רמב"ם מדויק בשנת תשס"ד, ועד כה יצאו די כרכים. כולם מביאים טקסט חדש של הרמב"ם, כלומר מהדורה מתוקנת של משנה תורה, ולכל מהדורה יש מעלותיה שלה.

יש לשים לב כי כל המהדורות יצאו לאור על ידי תלמידי חכמים, ולא על ידי אנשי אקדמיה. הדבר אינו נובע מהימנעות של אנשי האקדמיה מעיסוק מדעי במשנתו ההלכתית של הרמב"ם⁹, מכיוון שיש פרסומים רבים סביב נושא זה¹⁰; ויש לחפש את הסיבה במקום אחר לענ"ד. לפני שנעלה תשובה אפשרית לשאלה זו, ברצוני לציין את הקושי הגדול שיש בהוצאה מדעית של משנה תורה. הרמב"ם היה מעיין המתגבר, שהודה ברבים במקומות ששינה את דעתו. לדוגמה, במכתב התשובה שכתב הרמב"ם לר' שמואל ב"ר עלי הלוי, ראש ישיבת בגדד, הוא פותח את דבריו¹¹:

4. ראה במבוא לרמב"ם מדויק, מהדורת ר"י שילת (מעלה אדומים תשס"ד), עמ' ו-י, שבו תיאר הרב שילת את הידוע לנו היום על קורות הטופס המקורי של משנה תורה.
5. משנה תורה להרמב"ם - מדע ואהבה: הספר המוגה: מהדורה פקסימילית של כתב יד אוקספורד הונטינגטון 80 ונספחים, ירושלים-קליבלנד: מכון אופק, ספריית פרידברג, תשנ"ז.
6. ירושלים תשמ"ד-תשנ"ו, מהדורה שלמה בכ"ג כרכים.
7. נערך על ידי צוות תלמידי חכמים, קהילת בני יוסף, ירושלים-בני ברק תשל"ה-תשס"ו. במהדורה השלמה של רמב"ם פרנקל, הכוללת את ספר המפתח, יצאו רק י"ג כרכים מתוך י"ד. אך כנראה מתוך הבנה שיש צורך לתת מהדורה זולה יותר, הוציאו מחדש בשנת תשס"ו את כל י"ד הכרכים ללא ספר המפתח.
8. הוצאת 'מעלות', תש"נ-תשס"ד.
9. באקדמיה יש עיסוק אינטנסיבי במשנתו הפילוסופית של הרמב"ם, ואף יצאו מהדורות לספריו. ראה תרגומו של פרופ' מ' שורף למורה הנבוכים, ספר דעת שיצא על ידי כתב עת מדעי אקדמי, וחיבורים רבים נוספים.
10. כדוגמאות נציין את ספרו של פרופ' יעקב לויגר ז"ל, דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם ואת עבודת הדי"ר של אהרון אדלר, העקרונות השיטתיים כיסוד לחזרותיו של הרמב"ם מפירוש המשנה למשנה תורה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר-אילן, אייר תשמ"ז.
11. תשובות הרמב"ם, מהדורת י" בלאו (די כרכים), הוצאת ראובן מס תשמ"ו, ס"י שי, עמ' 572-573; אגרות הרמב"ם מהדורת הר"י שילת, ח"א עמ' שפב.

ואין ספק אצלי שנדמה לו יצ"ו [הכוונה לר' שמואל הלוי] שאנחנו כרוב בני אדם שיקשה להם כשיסתור אדם דבריהם או ישיב עליהם דבר. וכבר הצילנו השם מזה. ובורא עולם יודע כי אפילו השיב עלינו הקטן שבתלמידיו, או חבר, או מתקומם, היינו שמחים בזה אם השיב תשובה אמתית, ונשמח במה שיעוררנו עליו במה שנתעלם ממנו¹².
 כך הייתה דרכו של הרמב"ם, לחזור בו במקומות שמצא כי פסיקותיו הראשונות לא היו מכוונות. ולא היסס לפרסם את הדברים ברבים, וכך כתב בשתיים מאגרותיו:
 ידעתי שאין זה רחוק שאטעה ויעלם ממני עיון או לשון, ואין זה דבר גדול¹³.
 אין אני טוען שהגעתי אל שלמותי האחרונה בתחילה, ולא שאני לא טעיתי מעולם. אדרבה, כל מה שנתבאר לי חלופו חזרתי ממנו תמיד, בכל דבר מחבורי ומטבעי¹⁴.
 גם ר' אברהם בן הרמב"ם הדגיש פן זה באישיותו של הרמב"ם, וכך כתב בספרו המספיק לעובדי ה'¹⁵:

תמיד ראינוהו ז"ל [את הרמב"ם] בבירור מסכים אל הקטן שבתלמידיו לגבי האמת, למרות עושר לימודו שלא עמד בניגוד למופלגות דתו, ושגיאות מי ביין.
 אנו מניחים שגם במשנה תורה יש מקומות שבהם תיקן הרמב"ם את דבריו¹⁶. מכיוון שאין לנו ספרו של הרמב"ם, כאשר אנו מוצאים שני נוסחים של הלכה - יתכן שאי אפשר לקבוע שרק אחד מהם הוא הנכון, אלא שניהם יצאו מתחת ידי המחבר בזמנים שונים.
 בנוסף, חיבורו של הרמב"ם התפרסם תוך זמן קצר במדינות רבות. לאחר סיום כתיבת משנה תורה הועתק החיבור על ידי סופר מהטופס האישי שהיה בבית הרמב"ם, וכך נוצרו העותקים הראשונים של החיבור. במהירות רבה יחסית, נעשו במקומות שונים העתקות מההעתקות הראשונות, וכך הלאה, והחיבור התפשט ברוב קהילות ישראל כבר בחיי הרמב"ם. באיגרת לתלמידו כעשר שנים אחרי חתימת משנה תורה כתב הרמב"ם: "וכבר נתפשט לקצווי היישוב". חיבור משנה תורה לרמב"ם זכה לאלפי עותקים, וקשה מאוד לשחזר מה הם כתבי היד העתיקים, המהימנים יותר מאחרים.

12. על עיקר תשובתו של הרמב"ם בעניין המחלוקת עם ראש הישיבה בעניין תחומין, ראה מה שכתבנו במאמר "איסור תחומין ברמב"ם - שמרנות הלכתית כפי שבאה לידי ביטוי בדינמיות פנימית" (סיני - בדפוס).
13. אגרות הרמב"ם, מהדו' ר"י שילת, עמ' רפו: איגרת אל ר' יוסף בענין השנות ראש הישיבה על משנה תורה.
14. אגרות הרמב"ם, מהדו' ר"י שילת, עמ' שה-שו: איגרת בענין המחלוקת עם ראש הישיבה.
15. ספר המספיק לעובדי השם, נסים דנה מהדיר, בר אילן תשמ"ט, עמ' 71. וראה גם דבריו במאמר על אודות דרשות חז"ל (מהדו' מרגליות מוסד הרב קוק), עמ' פו.
16. הר"י שילת במבוא לרמב"ם מדויק עמ' ה מניח כי התיקונים שעשה הרמב"ם במשנה תורה מועטים באופן יחסי לפירוש המשנה. המעיין בכתב-היד המקורי של פירוש המשנה מתרשם כי הרמב"ם תיקן במאות מקומות, תיקונים קטנים וגדולים, ויש אפילו שמחק עמוד שלם. ברם המעיין בתיקונים יכול לחלקם לכמה סוגים: שינויים מהותיים בדבר הלכה; שיפורי נוסח וסגנון; תיקוני הגהה. אכן מכיוון שאת משנה תורה כתב הרמב"ם כעשר שנים לאחר פירוש המשנה, יהיו בו פחות תיקונים, אך לעני' שני הסוגים האחרונים של התיקונים יימצאו באותו סדר גודל גם במשנה תורה.

ב. גישות שונות בהסבר קטע קשה ברמב"ם

הרמב"ם הותיר אחריו כתבים הלכתיים רבים. החל מפירוש המשנה, ספר המצוות, וכלה במשנה תורה. במהלך כתיבת כל החיבורים הללו פרסם הרמב"ם תשובות הלכתיות רבות. העושר הספרותי הנ"ל מאפשר ללומד להבין כיצד למד הרמב"ם את המקורות התלמודיים, וכיצד הגיע לפסק ההלכה. ברם, נתקלים אנו פעמים רבות מאוד ב"רמב"מים קשים". כיצד מתמודדים במקרים אלו? כאן נחלקות הדרכים בין הגישה הישיבתית לגישה האקדמית.

הגישה הישיבתית יוצאת מנקודת הנחה כי הרמב"ם הוא אחד מהראשונים, שעליו נאמר "ממשה עד משה לא קם כמשה", וכזה אין לתלות בו חסרונות המוכרים לנו. אם אנו לא מבינים את דבריו יש לתלות את החיסרון בנו ולא ברמב"ם. לדוגמה, שיטת כתיבה המעלימה חלק מהעובדות על מנת שהדברים יישמעו יפה - אינה נחלת הרמב"ם¹⁷. כמו כן, הרמב"ם כאדם תורני, היה כפוף לפסיקת רבותיו. אמנם לא הלך אחריהם כסומא אלא בחן את דבריהם, אך במקומות שחלק עליהם עשה זאת בכבוד, ואין מדובר במקומות רבים מאוד¹⁸.

בגישה האקדמית, לעומת זאת, יש המבקרים את כתיבת הרמב"ם בדיוק כפי שמקובל לבקר כל טקסט אחר. על פיה לגיטימי לומר שגם הרמב"ם היה נתון בלחצים פוליטיים (מצד הקראים וכדומה), ביקש להאדיר את ספריו, לגרום לאנשים רבים לעיין בהם ולקבל את סמכותו עליהם. אם מישהו ממתנגדו תפס אותו בטעותו, לא בחל הרמב"ם בשימוש בחצאי אמיתויות על מנת להוציא את עצמו נקי מהמצב¹⁹. וכמובן, היחס לרבותיו כלל איננו מדד שניתן לבחון דרכו את דבריו שלו.

עניין החזרות הוא כר נרחב להיענות בו. מכיוון שהרמב"ם הודה בעצמו שחזר בו מדבריו לא אחת, יתכן שכל החיסרון בהבנתנו נובע משינויי נוסח של הרמב"ם שתיקן בספרו. על פי הגישה הרווחת בקרב רבים מאנשי האקדמיה, הרמב"ם היה אדם לא יציב עד כדי כך שיכול היה לשנות את דעתו בתוך שלוש שנים ג' פעמים כולל האפשרות לחזור לדעתו הראשונה ללא כל סיבה הנראית לעין.

17. **הערת העורך (ע. א.):** בעניין זה עיי בהרחבה במאמרו של הרב יהונתן שמחה בלס, "המדריך למורה", פרק ב, בתוך 'צהר' כב, עמ' 65-68, ובספרו על מורה הנבוכים 'מנופת צוף', מבוא, ח"א עמ' 3 ואילך.

18. בתשובה ששלח אל ר' נהוראי ב"ר הלל הדיין (תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סי' רנא; אגרות הרמב"ם, מהדורת הר"י שילת עמ' תרנב-תרנג) כתב: "אמנם מה שזכרתם על רבנו יצחק ז"ל [הרי"ף]... אנחנו חלקנו עליו בקצת מקומות, כמו ל' מקום או יותר". בהקדמה למשנה כתב הרמב"ם: "וההלכות שעשה הרב הגדול רבינו יצחק זצ"ל הספיקו במקום כולם, לפי שהם כוללים כל תועלויות הפסקים והמשפטים הנצרכים בזמנו זה כלומר זמן הגלות, וכבר בירר בהם כל השיאוות שנפלו בפסקי קודמיו. ולא הוקשו לנו בהם אלא הלכות מעטות לא יגיעו לעשר בשום פנים". את ההבדל בין עשרה לבין שלושים מקומות יש להסביר בזמן שחלף מכתבת פיהמ"ש לזמן כתיבת התשובה (וזמן קצר אחרי פרסום משנה תורה). מכל מקום ברור כי הרמב"ם חולק על הרי"ף במקומות בודדים בלבד, וחלק ממקרים אלו מפורשים בחידושי הרי"ם מייגאט למסכתות בבא-בתרא ושבועות. אם כן רק כשיש לנו ראייה ברורה אנו יכולים להסביר את דברי הרמב"ם כחולקים על הרי"ף, ואין לנו לבדות מלבנו מחלוקות שכאלה.

19. ראה לדוגמה מאמרו של פרופ' דוד הנשקה, "הרמב"ם כמפרש דברי עצמו", ספונות כג תשס"ג, עמ' 117-163, שבו הוא טען שהרמב"ם הסתיר את חזרתו בעניין תוקף האיסור בטלטול פחות מד' אמות, ובהרצאה בעל פה (בכנס לציון שמונה מאות שנה לפטירת הרמב"ם מטעם מרכז זלמן שזר, כ"ו באייר תשס"ד שהנאמר בו עתיד לצאת לאור בספר) טען שעשה כן בעניין תוקף איסור תחומין.

נראה כי מסיבות אלה האקדמיה כלל איננה יכולה לשחזר את נוסח הרמב"ם, כי דבריו השתנו פעמים רבות, עד כדי כך שאי אפשר לשחזרם לצורתם המקורית. בניגוד להם, אנשים הרואים ברמב"ם דרך חיים, ולא רק מושא למחקר, מנסים על פי יכולתם לשחזר את נוסח הרמב"ם, וכך זכינו למהדורות הרבות של משנה תורה.

ניתוח קצר ולא ממצה זה של האקדמיה בתחום מדעי היהדות, צריך להדליק נורה אדומה לבן ישיבה המעוניין לרכוש השכלה אקדמית. בתחום המדעים המדויקים כמו גם בתחום מדעי החברה יש לאקדמיה היכולת לתרום ללומד בה ערך מוסף שקשה לקבלו בישיבה²⁰. ברם, בתחום מדעי היהדות, יש בי ספק רב אם בן ישיבה צריך להשקיע את זמנו וכספו בלימודים אלו, או שמוטב כי ישלים את הנלמד שם באופן בלתי-פורמאלי, ויתרכז בהכשרתו כמהדיר כתבי ראשונים באופן אחר²¹.

ג. ייחודו של משנה תורה בכרך אחד

גדולה היא העריכה, שעליה דרש רבי עקיבא במכילתא:

'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' - ערכם לפניהם כשלחן ערוך [ומוכן לאכול לפני האדם]. ובעירובין נד, ב בשמו:

מנין שחייב [השונה לתלמידו] להראות לו פנים [במה שהוא מלמדו], שנאמר 'אשר תשים לפניהם'.

על כותבי ספרי תורה אמרו חז"ל במסכת כלה (פרק ט):

כותבי ספרים... אינן רואין סימן ברכה לעולם... משום דמחסרין ומשום דמיתרין... ואי עסוקין לשמה רואין.

אפשר שדברים אלו חלים היום על עורכי ומהדירי ספרי התורה שבעל פה, וכדברי הרא"ש שמצוות כתיבת ספר תורה חלה היום אף יותר על הכתיבה והרכישה של ספרי התורה שבעל פה. וכבר אמרו הדקדקנים:

אם שגגת תלמוד עולה זדון, הרי שגגת עריכה עולה פשע.

מכאן למשנה זהירות הנצרך במלאכת הקודש של עריכת כתבי רבותינו הקדמונים, כדי שתהיה אמינה, כנה ונקייה ממחשבות זרות וממעשים זרים, ולכך זכינו במהדורה חדשה של משנה תורה. יתרונה של המהדורה החדשה שמגיש לנו ר' יוחאי מקבילי בכך שהיא נמסרת בכרך אחד²². במהדורה בכרך אחד יכול הלומד לסקור פרקים שלמים במבט אחד, לעמוד על מבנה ההלכות, היקפן וסדרן, ולחרוז ההלכה בכל רחבי התורה. כאשר כל הרמב"ם הוא בכרך אחד אפשר

20. ראה מה שכתבתי בעניין מדעי הטבע כעזר וכחלק ממדעי הא-להות, 'צהרי' ד (תשס"א), עמ' 93-106; 'יש מאין', 'צהרי' כד (תשס"ו), עמ' 153-157; "לתיחומו של 'מעשה בראשית' במדע המודרני" (בדפוס).

21. ראה לדוגמה בית הוועד לעריכת כתבי רבותינו בשיתוף עם מכון שלמה אומן, מוסד הרב קוק המהדיר הרבה מכתבי רבותינו הראשונים, מכון ירושלים ועוד הרבה. כמובן שדבריי מוכללים ביותר, ויש תלמידי חכמים שביקרו בהיכלי האקדמיה על מנת לרכוש כלים ובררו את המוץ מהתבן. דבריי מכוונים כהמצלח כללית ולא ליחידים.

22. כבר קדמה להוצאה זו שתי מהדורות של משנה תורה בכרך אחד. האחד של צבי פרייזלר בהוצאת כתובים, ירושלים תשמ"ו, והשני בהוצאת מוסד הרב קוק שהדפיס את משנה תורה לרמב"ם דפוס רומי ר"מ.

ליהנות ממנו בקלות יותר בין לצורך עיון בנושא אחד מסוים ובין בליווי לימוד התלמוד, בעיקר בדרך בקיאות.

עיקר חשיבותה של המהדורה החדשה בהיותה מושתתת על נוסח כתבי יד על פי מהדורתו של הרב יוסף קאפח. למהדורה זו יש יתרונות רבים, אך אין מדובר בשחזור דברי הרמב"ם המקוריים²³ אלא במהדורה המתבססת על כתבי יד תימניים²⁴, המסכמת את הנוסחים המדויקים שיצאו עד כה. שינויי נוסחאות מובאים ביחס לכ"י אוקספורד, למהדורותיהם של הרב רבינוביץ והרב שילת ולמהדורת פרנקל, אך הערות אלו אינן מכבידות על המעיין. כפי שהזכרנו לעיל עיקר הקושי הוא לאתר את המקומות שבהם הרמב"ם חזר בו, ויש להביא שתי גרסאות לדבריו, ובמהדורה זו באותם מקומות שמוסכם על הכול שמדובר בתיקון מידו של הרמב"ם, צוין הדבר²⁵. הרב יוחאי מקבילי טרח והכין שמונה מפתחות למשנה תורה על מנת להקל על המעיין למצוא את מבוקשו. יש מהמפתחות שממש מועילים למעיין, כדוגמת המפתח לאזכורי המקרא. המבקש לבדוק מה כתב הרמב"ם על פרשת השבוע, יכול להשתמש במפתח זה ולמצוא בנקל²⁶. ולא רק זאת, הוסיף המהדיר מפתח ערכים ומושגים. מפתח זה הופך את משנה תורה להיות אנציקלופדיה של היהדות, וממש עוזר לרמב"ם בהשגת מטרתו (הקדמה למשנה תורה סעיף לט): "שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול". ברכה בפני עצמה קובע המפתח השמיני העוסק במידות ומשקלות.

23. דוגמה לכך בתחילת הלכות אישות בעניין קידושי כסף מהתורה או מדברי סופרים. במהדורה החדשה העירו כי המשפט בהל' אישות א, ב "ושלשתן מן התורה" הוא מהדורה אחרונה, אך לא הביאו את גלגולי הנוסח והתיקונים במקומות השונים בעניין זה. מצאתי מספר טעויות נוספות וכן חילופים חשובים שנשמטו מהעורכים, אך העורכים ייחדו לשם תיקון הדבר מדור מיוחד באתר האינטרנט של הספר. לדוגמה, בהל' קרבן פסח ט, א במהדורה החדשה כתוב: "הפסח אינו נאכל אלא בחבורה אחת", ולא העירו על חילופי נוסח כלל. ברם ר' אברהם בנו של הרמב"ם כבר העיר על הלכה זו (שו"ת ברכת אברהם סי' ח): "כבר תקן אבא מארי זצ"ל הספר שלו בכתב ידו כך: 'כל אוכל מן הפסח - אינו אוכל אלא בחבורה אחת', והספרים שלכם לא הוגהו יפה".

24. על הבעייתיות בכ"י תימניים ראה מה שכתב הר"י שילת במבוא לרמב"ם מדויק, עמ' יג-טו; ובקובץ מאמרים בסוגיות הספר התורני: עריכה, ההדרה, כתיבה והגהה (תשס"ג), עמ' 65-74.

25. הר"י קאפח סבר כי כל תשובות הרמב"ם לחכמי לוניל מזויפות (ספר זיכרון לרב ניסים, כרך ב עמ' רלה-רנג). דבר זה הוא קבע על סמך סברא. בשיחות רבות שקיימתי אתו הוא המשיך להחזיק בטענה זו, אך לא שלל טענות שאני העליתי שנשמכו על תשובות אלה. הר"י קאפח הוא היחיד שסבור כך, וכל חוקרי הרמב"ם (הישיבתיים והאקדמאים) חלוקים עליו. ראה תשובתו של הר"י שילת בספר הזיכרון לרב ניסים (שם עמ' רנג-רנו) ודברי רש"י הבלן, עלי ספר טו, עמ' 171-172. הרב מקבילי הוא תלמיד של הר"י קאפח ולא רצה לעבור על דעת רבו, ומנגד לא יכול היה להעלים את תשובות הרמב"ם הללו, ולכן ציינם בכל מקום כתשובת לוניל. ברם בכך יש הפסד במטרה המשחזרת את נוסח הרמב"ם המקורי. בתשובות אלה תיאר הרמב"ם תיקונים שעשה במשנה תורה, ואם הם אינם מוצגים כמהדורה ראשונה ואחרונה, מאבד הלומד את ההבנה כי חילופי הנוסחאות בהלכות אלה מקורם בשינוי דעת הרמב"ם. ראה לדוגמה הל' ציצית ב, ז; הל' נקי ממון ד, ד.

26. קדם לכך ספרו של הר"י קאפח 'המקרא ברמב"ם', שכלל את כל המובאות מהתורה בכתבי הרמב"ם, אך המחבר תיקן במקומות שנפלו טעויות דפוס בחיבור זה.

במפתח זה עשה המהדיר לא רק עבודה גדולה של איסוף, אלא מלאכה שיש בה חכמה רבה. כל שיעורי חז"ל מובאים עם מקורותיהם במשנה תורה ובנוסף לכך תרגום למידות ימינו. כך שיעורי חז"ל מקבלים לבוש מודרני והדבר מחזיר את משנה תורה לרמב"ם להיות ספר פסקים הלכה למעשה.²⁷

סיכום

עריכה וההדרה של ספרי קודש הן החוליות המקשרות בין תוכן דברי הספר או המחבר, לאופן קליטתו אצל הלומד והמעייין, וכשהן מדויקות ומסודרות, מקיפות ומבוארות, הרי הן מגישות ללומד דברים ברורים ושמחים, בהירים ומאירים. עיקר השליחות של המהדורה החדשה של משנה תורה היא לקרב את הציבור הרחב לחיבורו המונומנטאלי של הרמב"ם: משנה תורה. העובדה כי עבודה סמי-אקדמית זו יצאה דווקא מבית המדרש ולא מהיכל האקדמי מלמדת אותנו כי לעולם הישיבות יש מקום נכבד ביותר בתרומתו לארון הספרים היהודי, במקום שבו לעולם האקדמאי אין מענה.

27. המהדיר פתח את מפתח מידות ומשקלות עם 'כללים'. רוב הכללים הינם הצהרתיים אך יש כלל אחד שבו טוען המהדיר כי לדעת הרמב"ם בטווח הדיוק של המדידות יש תמיד להחמיר. כלל זה נתמך על ידי מקור אחד בהל' שבת יז, לו. ברם שם מדובר במקרה מיוחד של שיעור האמה (ועל פי המקורות התלמודים שם יש להחמיר), וכיצד ניתן להסיק מכאן על כל המידות? אדרבה ההפך הוא הנכון, שכן לדעת הרמב"ם כל המשקלים וכל החישובים שהוא ביצע נעשו בקירוב בלבד, ראה פירוש הרמב"ם למשנה כלאים ב, ט; ערובין ב, ה; עדויות א, ב ועוד הרבה. במקומות נדירים שאנו מוצאים דיוק עד לחלק מאלפיים וחמש מאות של אצבע (פירוש המשנה לערלה ב, ב) הדבר נובע מחישוב מתמטי ולא מתוצאת ניסוי. לאור זאת, העיגול שעשה הרמב"ם היה תמיד למספר הקרוב ולא לכיוון החומרה. כמו כן שיעורים בדרך כלל נספחים לדין שלהם. אם מדובר על שיעור של דין תורה - מחמירים בו; ואם שיעור מדברי סופרים - מקילים. ראה מה שכתבתי "מידות ושיעורי תורה בפירוש המשנה לרמב"ם", בד"ד 12 (תשס"א), עמ' 35-60.